

Nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy Gábor Áron épp ezen barátsága révén került kapcsolatba később a Száva családdal is közeli rokon (Császár) Zachariás Antallal, a bodvaji vashámor akkori tulajdonosával.

A család napjainkban élő kiemelkedő egyéniségei közül hadd említessék meg a híres marosvásárhelyi ortopéd-orvos professzor Száva János Zoltán neve. Kiváló orvosi tevékenységét szűkebb hazáján kívül is nagy nemzetközi elismeréssel nyugtazzák. Személyisége nagy hírnevet szerzett a családi névnek.

Budapest, 1998. április 16.

Dr. Száva Tibor Sándor

Megjegyzések:

- 1. Sztephan Szávaján 1680-ban nősült, de a szövegben még előbb olvasható, hogy fiatalon, az 1680-as évek végén, görögkeleti püspök lett. Erre csak úgy kerülhetett sor, ha megözvegyült, mert a keleti egyházakban nős ember nem lehet püspök. Ha görögkeleti volt, hogyan terjedhetett ki a hatalma az örményekre ? Azok nem görögkeletiek, az örmény egyház nem azonos a görögkeletivel ! Vagy lehet, hogy egyes örmények áttértek a görögkeleti román egyházba ?*

A Fáraó Simon féle "házi történelem könyv" valószínűleg a csikszépvízi örmény plébánia "Historia Domus"- sa = háztörténet.

Dr. Sasvári László

A sziget titka

IV. rész

Fogolyán Atya kezében halkán megcsörrent a kéziratár kulcs-csomója, távozásra szólítva fel bennünket. Még egy utolsó pillantást vetve az örmény történelem légkondicionált ultramodern apszisára, kiléptünk a kéziratár ajtaján. Közel 4500 miniált és egyszerűbb kötet őrzi tovább csendben, némán titkait: magát az örmény történelmet, a IX. századtól egészen a XVIII. századig.

Valamikor a Közel-Kelet legkülönbözőbb tájairól érkezett legnagyobb részük ide az örmény szigetre, ahol most Csipkerózsika álmukat alusszák tovább.

Pertukaljen festményéről Lord Byron tekintete kísért tovább bennünket, amikor áthaladtunk az angol költő szobáján. Elindultunk a könyvtár felé, amely a maga 150.000 kötetével felbecsülhetetlen szellemi értéket képvisel.

A könyvtárban megtalálhatók az első nyomtatott örmény nyelvű könyvek a XVI. század elejéről! Ugyanis jó két évszázaddal az örmény atyák megjelenése előtt éppen itt, Velencében kerülhetett sor az első örmény nyelvű könyvecske kinyomtatására, örmény betűkkel. Gutenberg zseniális informatikai forradalmat előidéző találmánya ugyanis már 1469-ben otthonra talált Velencében, Giovanni de Spira tipográfusi-könyvkiadói tevékenysége révén. Egy jó emberöltővel később pedig, a keleti népek közül elsőként az örmények ismerték fel a könyvnyomtatás jelentőségét és alkalmazták az örmény kultúra terjesztéséhez. (Bár ez a legelső nyomtatott örmény könyvecske-re csak némi megszorítással igaz...) Hakob Méghapart 1511-ben adta ki Velencében a "pénteki szent könyvecskéjé"-t "Szurb urbatágirk" címmel.

1513-ig még további négy könyve hagyta el nyomdáját. Jákob (v. Hagop) mester személyéről szinte alig tudunk valamit. Valahonnét Keletről jövet, egy darabig a "Casa Armena" lakója volt. Nevének jelentése: "bűnös". Könyvecskéje igen nagy sikert aratott a levantei távolsági kereskedelmet lebonyolító, babonás örmény kereskedők között: a hosszadalmas tengeri hajóútra vagy a szárazföldi karaván utakra vállalkozó örmény kereskedő-körök sűrűn forgatott "imádságos" könyvecséje lett! Bajelhárító imákat, ráolvasásokat, babonás-mágikus formulákat tartalmazott a "bűnös" Jákob mester munkája, persze evangéliumi részletekkel elegyítve... Együtt van immáron a méz és az epe, használat előtt tessék jól felrázni, különösen hosszabb utazások előre nem látható viszontagságai esetére. Aki eddig még nem volt babonás, az a könyvecske használatától bizonyára azzá fog válni.

(Mint napjaink média-politikája.. "Ex oriente lux", nyugatról pedig a....) De ne legyünk túlzottan szigorúak a botladozó kezdetekhez, mégha a további szép könyvecskéjének is hasonlóan gyanúsán kétes értékű a tartalma: horoszkópok, kalendáriumok... A könyvnyomtatással új korszak vette ..... kezdetét!

Gutenberg korszakalkotó találmányával a régi, középkori "scriptorium"-ok kora lejárt, a kódexmásoló barát már a múlté, végleg bealkonyult az ő koruknak. A szendergő Ottomán Birodalom ébredező örménységének kulturális igényeit már csak a nyomtatott betű képes kielégíteni. A török hatóságok éberségét azonban nagyon nehéz kijátszani, akkor is csak igen rövid időre. Ezért aztán a mozgékony örmény kereskedők jóvoltából és anyagi támogatásával nyugaton, Európában hozzák létre az örmény kultúra "hinterlandját", melynek legelső pillére Velence lesz a XVI. századtól kezdve. Velence és a többi örmény nyomda Lembergben, Livornóban, Marseille-ben és Amsterdamban, sőt néha 1-2 évre még Konstantinápolyban is nagy számban látja el az örménységet a legkülönfélébb tartalmú könyvekkel.

Az ügyes, szemfüles örmény kereskedők azután áruikkal együtt ezt a tiltott zugárut, az örmény nyomtatott kultúrát is becsempészik a Török Birodalomba, leigázott, szabad-

ságuktól megfosztott népük szellemi-lelki felemelésére. A gondolatot gúzsbaköttni többé már nem lehet. Zsoltárkönyvek és bibliafordítások, zsolozsmás-könyvek és misszállék, ábécés-könyvek és szignaxáronok (egyéb liturgikus szentkönyvek) a tudósok számításai szerint 72 %-ban ebben a két évszázadban kerülnek kinyomtatásra, hogy otthon, Keleten az örmények használatára állhassanak. Fellendül a középkori történetírói művek kiadása, a földrajzi és kartográfiai munkák, a kereskedelem gyakorlati tudnivalóit tartalmazó könyvek a világban való hatékonyabb eligazodást hívatottak megkönnyíteni és az örmény nemzeti múltat, kulturális örökségüket segítenek újra felfedezni. Örmény-latin, örmény-olasz szótárak, orvosi és egyéb tudományos szakkönyvek a kor színvonalán állva közvetítik az információk áradatát.

Az örmények végre ismét büszkén emelhetik fel a fejüket, hiszen kulturális fölényük hódítóik fölé emelik őket. Csak fizikai szabadságuktól fosztották meg őket, de a kultúrájuktól nem. Évszázadok történelmi tapasztalata igazolja, hogy egy elnyomott nép csak akkor szerezheti vissza valóban a szabadságát, ha előbb lelkileg újjászületik. Ez az út megfordítva járhatatlan...

Nem kellett túl sok időnek eltelnie, hogy fél évszázaddal az első nyomtatott örmény könyv megjelenése után az örmény könyvkiadás ügye valóban méltó folytatásra találjon. A kezdeményezés ezúttal azonban váratlan helyről, a legrangosabb örmény apostoli egyházi körökből, Ecsmiadzinból érkezett.

Az Úr 1564-ik esztendejében Velencébe érkezett egy örmény patrícus-diplomata, Abgar Dpir de Tokat, más néven Abgart Eudokiaci. Azonnal tárgyalásokba kezdett Girolamo Prinli dózséval és a velencei szenátus tagjaival, az "Adria királynőjének" segítségét kérve évszázadok óta rabságban élő népe számára. Meghallgatása után az előkelő diplomatát udvariasan továbbküldték Rómába, hogy hasonló tárgyalásokba kezdjen IV. Piusz pápával is. Mindezt megbízójának, minden örmények katolikoszának, I. Mihálynak a nevében, valamint az örmény apostoli (gregoriánus) egyház püspökei titkos korzisztóriumának a tudtával és beleegyezésével!

(Hasonló közeledésnek lehetünk a tanúi napjainkban is Róma és Ecsmiadzin között...)
Az örmény katolikosz követe hatalmas pártfogásra is talált a pápai udvarban Borro-

mei Szent Károly milánói érsek-bíboros személyében, s maga a pápa is fellelkesülten fogadta. Az ecsmiadzini katolikosz diplomatája azonban egészen másfajta meghallgatásra talált: ugyanis sem a "Seremissima", sem a pápa nem voltak abban a helyzetben, hogy segíthessenek az örmény szabadság visszaszerzésében. De Abgar diplomáciai küldetésének sikertelensége csak látszólagos volt, egészen más, maradandóbb gyümölcsöt érlelt meg népe számára! Engedélyt kapott ugyanis egy örmény nyomda létrehozására Velencében! Nem mindennapos sikerkarrier: így lett az előkelő diplomatából nyomdász-könyvkiadó...

Az örmény "litteratura sacra" így végre igazi tipográfusra és könyvkiadóra lelt Abgar Eudokiaci személyében, aki nem is késlekedett sokat a nyomdája létrehozásával. Már a következő évben, 1565-ben ki is adott egy kalendáriumot, öröknaptárt örmény nyelven. Ezt követte egy csodálatosan szép kiállítású "Psaltérium." Ebből a zsoldárkönyvből mindössze csak kettő példány ismeretes ma. Egyet itt a szigeten őriznek a könyvtárban az örmény atyák. A másik pedig a milánói Ambrosiana könyvtár féltve őrzött kincse. 272 fólióból áll, xilográfia fametszetek díszítik a zsoldárkönyv lapjait. Két fametszet közülük ugyanazt a szerepet tölti be, mint a kéziratos könyvek kolofonjai: rávilágítanak a könyv keletkezési körülményeire. Az egyikben Abgar IV. Piusz pápa trónusa előtt látható Borromei Szt. Károly bíboros és a pápa környezetének többi tagjai társaságában. A másikon pedig Girolamo Prinli dózse társaságában látjuk viszont az örmény diplomata-nyomdászt. _

A XVI. század elején bizonytalan kezdeti lépések után megszülethetett végre Velencében az első igazi örmény tipográfia, és ezzel egy új korszak vette kezdetét. Egymásra találtak a nemzeti nyelvű könyvnyomtatás, valamint az örmény egyház! Ebből az egymásratalálásból a szellemi-lelki kultúra hatékonyabb terjesztésének igénye született meg. Mindez együtt azután az örmények leendő újjászületésének, szellemi-lelki felemelkedésének a záloga lett.

Abgar 1567-ben áttette kiadói működésének színterét Konstantinápolyba, így akarván közvetlenebb kapcsolatban maradni megbízóival. De tévedett: a török hatóságok két év múlva bezárták nyomdáját, felfigyeltek veszélyes, felforgató kulturális tevékenységére. Ezen rövid idő alatt egy örmény nyelvtankönyvet, valamint egyéb liturgikus könyveket sikerült kiadnia. Távozása után azonban Velencében is folytatták az Abgar által megkezdett munkát, a legkülönfélébb témájú könyvek kiadásával, ezek száma kb.

130 körülire tehető. Igazi kuriózum közöttük például egy velencei dialektusban megírt örmény-olasz mini-szótár: "Bargirk Taliani".

Az ember eleinte értetlenül áll Abgar váratlan keletre távozása előtt. Az oly sikeres kezdetek, a hatalmas pártfogók, a meleg fogadtatás mivé foszlottak hirtelen?

Az események háttéréből egyre jobban ki-vehető a felszín alatti búvópatak, mely olykor elemi erővel tör a felszínre: a sötét emberi gyanakvás. Hitelesen képviseli-e a kereszténységet, az igazhitűséget ez a keletről jött, eretnekgyanús idegen? Ez az örmény.... Az inkvizíciós gyanakvás erősebbnek bizonyult még a pápai jóindulatnál és Borromei Szt. Károly őszinte pártfogásánál is..

A XVI-XVII. század még nem tudhatta azt, amit mi már megtanultunk a történelemből: ugyanazt hisszük és valljuk mi is, mint keleten, csak más a kiejtésünk...

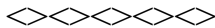
Minden rosszban van valami jó is, így azután a bizalmatlanság növekedtével Velencén kívül egyebütt is örmény nyomdák és kiadók keletkeztek Európa-szerte. Az egyik leg-híresebb 1658-tól Amsterdamban volt, ahol 1666-ban jelent meg nyomtatásban az első örmény Biblia-kiadás. (Egyébként a teológusok és történészek mérvadó véleménye szerint a világ legsikerültebb bibliafordítása az örmény....)

Gyökeresen megváltozott a helyzet az örmény könyvkiadás terén a mechitarista atyák letelepedésével a szigeten. Velence ettől kezdve ismét az örmény könyvkiadás centrumává vált, s a gyanakvás is elmúlt a római egyház részéről. A XVIII. században a mechitaristák Szent Lázár szigetén valósággal az örménység enciklopédistáivá válnak: minden egyes szerzetes egymaga egy mai tudományos kutatóintézet munkáját végzi el: "ora et labora!"

Meglepődve figyeltem fel egy ismerős névre: 1786-ban jelent meg Velencében a mechitarista kongregáció kiadásában az "Örmények történelme", a "Patmutium hajoc", Csámcsian Mihály atya tollából. Bennünket, magyarokat különösen is érdekel a tartalma, mivel beszámol a IX. századi Hovhannész katolikosz egykori műve alapján a kaukázusi szevárd magyarokról!

"Inter arma silent musae". De itt a háborúk zajától távol, a csend és a béke szigetén, az imádság és a tudomány szentélyeiben képtelen voltam magányosnak érezni többé magam. Lélektől-lélekig talán nem is oly távoli az út, s közöttünk talán mégsem a roppant jeges úr lakik....

Fr. Lénárd
világi ferences
történész, teológus

A KAUKÁZUSI SZAVÁRD MAGYARSÁG REJTÉLYE

A Fővárosi Örmény Klubban 1998. márc. 19-én elhangzott előadás

A magyar őstörténet egyik sokat és sokak által vitatott kérdése a Kaukázus tájkára szakadt magyarság problematikája. Történészek, nyelvészek, régészek - és legkülönbé-
lébb hipotéziseik - csapnak össze egymással, s próbálják megfejteni a "szavárd ta-
lánnyt".

Az első legfontosabb kérdés, hogy voltaképpen mikor is kezdődik a szavárdok történe-
te, hol lehet a forrásanyagban találkozni velük? Nézzük tehát a legfontosabb forrása-
inkat.

Az idevonatkozó legfontosabb forrás Konstantinos Porphyrogennétos bizánci császár
"De administrando imperio" ("A birodalom kormányzásáról") c. műve. A témánkat
közvetlenül érintő részeket a DAI híres, 38. fejezete tartalmazza:

*"... A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen,
melyet első vajdájuk nevéből Levédiának neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Leve-
dinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták. Ezen
a helyen, az ímént említett Levédiában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is
neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból
sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem ide-
gen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik
közül az első vajda volt az ímént említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három
esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme,
a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első
vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye mi-
att, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett
azzal a kazár nővel gyermeket. A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek
(ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelmében volt használa-
tos), ezek hát a kazárok ellen háborút indítván és legyőzve, kénytelenek voltak saját
földjüket elhagyni és a türkökére letelepedni. Amikor a türkök és az akkor kangarnak
nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két
részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök
régeli nevével mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és
vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni az Etekküzi nevezetű helyekre, amely helye-
ken mostanában a besenyők népe lakik...."*